

Vol II Issue V Nov 2012

Impact Factor : 0.1870

ISSN No :2231-5063

Monthly Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

IMPACT FACTOR : 0.2105

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2230-7850

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya [Malaysia]	Catalina Neculai University of Coventry, UK	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Horia Patrascu Spiru Haret University, Bucharest, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pintea, Spiru Haret University, Romania
Anurag Misra DBS College, Kanpur	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Titus Pop	George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher	Nawab Ali Khan College of Business Administration

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust),Meerut	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra
	Sonal Singh	

**Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net**

“औरंगाबाद जिल्ह्यातील लोकसंख्या वाढीमुळे भूमी उपयोजनात झालेल्या बदलाचा भौगोलिक अभ्यास ”

बावने सुनिल नायबराव , तनपुरे विलास रामराव

श्रीनाथ बी.एड. कॉलेज पैठण
जि.औरंगाबाद

सारांश :

आजचे युग हे विज्ञान युग आहे या विज्ञानाच्या युगामध्ये अनेक शोध लागले व मानवावर येणा-या ब-याच आपत्त्यावर मानवाने उपाय योजना केल्या पूर्वी वेगवेगळ्या आजारांने लोक मरण पावायचे जसे देवी, कॉलरा, प्लेग इतर परंतु आज त्यावर औषधी उपलब्ध झाली व लोकसंख्येचे मृत्युचे प्रमाण कमी झाले व जन्म प्रमाण वाढले व वाढत्या लोकसंख्येचे गरजांचे प्रमाण वाढले त्यांची पूर्तता करण्यासाठी भूमी साधन संपत्ती म्हणून लाभलेली आहे. तीचा योग्य त्या प्रमाणात वापर करून घेणे गरजेचे आहे. कारण त्या पासून जास्तीत जास्त मानवाच्या गरजा भागविल्या जातील प्राकृतीक दृष्टीकोन लक्षात घेता सर्व भूभागावर मानवी व्यवसाय करणे गरजेचे आहेत यारूनच भूमी उपयोजनाच्या समस्या व उपाय योजनाचा अभ्यास केलेला आहेत.

प्रस्तावना :

मानवाच्या आवश्यक असणा-या मुलभूत गरजा अन्न, वस्त्र, निवारा ह्या आहेत. ह्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आज मानवास मोठ्या प्रमाणावर कसरत करावी लागत आहे. वाढते औद्योगिक व्यवसाय घटना शेती व्यवसाय बदलते वातावरण वाढती उपासमारी, बेकारी या सर्वांचे कारण हे पर्यावरणाचा व भूमी उपयोजनाचा असतो होय. वाढत्या लोकसंख्येवर नियंत्रण मिळणे व भूमी उपयोजनाचे नियोजन करणे आज गरजेचे आहे. औरंगाबाद जिल्ह्यामध्ये झालेले भूमीचे उपयोजन हे सर्वाधिक प्रमाणामध्ये औद्योगिक क्षेत्रात सर्वाधिक जाणवते या जिल्ह्याची भौगोलिक रचना वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. आशिया खंडामध्ये औरंगाबाद शहर हे झपाट्याने वाढलेले शहर म्हणून ओळखले जाते त्याचे क्षेत्र हे दिवसेंदिवस वाढतच आहे या जिल्ह्यामध्ये मोठे प्रकल्प मध्यम प्रकल्प, लघु प्रकल्प, औद्योगिकीकरण, शेती व्यवसाय, लघु व्यवसाय, इ.मध्ये भूमी उपयोजन झालेले आहे. अभ्यास क्षेत्रामध्ये लोकसंख्या वाढीमुळे भूमी उपयोजन कसे बदलत गेले ह्यात स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- 1) औरंगाबाद जिल्ह्यातील लोकसंख्या वाढीमुळे भूमी उपयोगात होणारे बदलाचे अध्ययन करणे.
- 2) औरंगाबाद जिल्ह्यातील भूमी उपयोगा संदर्भातील अभिकेत्रीय रचनेचे वर्णन करणे.
- 3) औरंगाबाद जिल्ह्यातील वाढत्या लोकसंख्यामुळे कृषीभूमी उपयोगातील आवश्यक सुधारणा सूचविणे

अभ्यासक्षेत्र :

संशोधकाने प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये औरंगाबाद जिल्ह्याची निवड केलेली आहे. मराठवाडा या शासकीय विभागाचे औरंगाबाद हे केंद्र आहे. औरंगाबाद जिल्ह्यामध्ये 9 तालुक्याचा समावेश आहे या जिल्ह्याचा अक्षवृत्तीय विस्तार 190 53' 47" उत्तर असून रेखावृत्तीय विस्तार 750 23' 54" पूर्व असा आहे या जिल्ह्यास ऐतिहासिक वारसा लाभलेला आहे. प्राकृतिक रचना वैशिष्ट्यपूर्ण दिसून येते या जिल्ह्यातून वाहनारी गोदावरी नदी सर्वात मोठी नदी आहे या जिल्ह्यात गोदावरीची लांबी 204 कि.मी आहे. औरंगाबाद जिल्ह्याचे एकुण क्षेत्रफळ हे 10.100 चौ.कि.मी. आहे शहरीभागाचे 141.1 चौ.कि.मी. असून ग्रामीण भागाचे 99.587 चौ.कि.मी. आहे. (2011 च्या जनगणने नुसार) औरंगाबाद जिल्ह्याची लोकसंख्या 36,95,928 इतकी आहे. त्यामध्ये पुरुष संख्या 19,28,156 इतकी तर स्त्रियांची संख्या 17,67,772 इतकी आहे. या जिल्ह्याची लोकसंख्येची घनता 365 प्रति चौ.कि.मी वनक्षेत्र 135.75 चौ.कि.मी. आहे हे क्षेत्रफळ महाराष्ट्राच्या 9.03 टक्के आहे. येथील लोकसंख्येची साक्षरता 80.40 टक्के इतकी आहे. औरंगाबाद जिल्हा हा मुख्यतः औद्योगिकीकरण व शेती प्रधान आहे. वाढत्या लोकसंख्येमुळे मानवाच्या वर्तनाचा मानवी नियम व निर्णयाचा परिणाम तेथील भूमी उपयोजनावर, कृषीसंघटनावर कसा झालेला आहे. या भौगोलिक अभ्यासाच्या उद्देशाने औरंगाबाद जिल्ह्याची निवड करण्यात आलेली आहे.

संशोधन पध्दती :

संशोधकाने प्रस्तुत शोध निबंधाकरीता उपलब्ध केलेली संख्याशास्त्रीय माहिती द्वितीय स्वरूपाची असून औरंगाबाद जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचनातून मिळवलेली आहे. मासिक संदर्भ ग्रंथ यामधून संख्यात्मक माहिती मिळवणे शासनाच्या विविध सांख्यिकी विभागाकडून दस्ता ऐवज जनगणना हस्त पुस्तिका इ.मधून प्राप्त झालेल्या माहितीचे संख्याशास्त्रीय पध्दतीने विश्लेषण करून आलेख व छायांकित नकाशे तयार केले व माहितीचे वर्गीकरण व सारनियन करून त्याचे निकष ठरविले.

मिळालेल्या माहितीचे नकाशाच्या साहाय्याने पृथक्करण केले आहे. या संशोधनामध्ये माहितीचा कालावधी इ.स. 2000 – 2001 ते 2010 – 2011 या वर्षातील लोकसंख्येच्या ठळक वैशिष्ट्याचे व भूमी उपयोगातील बदलते प्रारूप लक्षात घेतले आहे.

सारणी क्रमांक – 1

औरंगाबाद जिल्हा तालुकानुसार ग्रामिण नागरी लोकसंख्या प्रमाणातील बदल.

अ.क्र.	तालुका	जनगणना वर्ष	ग्रामीण लोकसंख्या	नागरी लोकसंख्या
1	औरंगाबाद	2000 – 2001	72.08	17.02
		2010 – 2011	55.27	54.20
2	पैठण	2000 – 2001	85.02	14.01
		2010 – 2011	80.08	19.03
3	सोयगांव	2000 – 2001	100	---
		2010 – 2011	100	---
4	फुलंब्री	2000 – 2001	100	---
		2010 – 2011	100	---
5	वैजापूर	2000 – 2001	79.08	20.22
		2010 – 2011	75.11	24.22
6	गंगापूर	2000 – 2001	71.33	29.04
		2010 – 2011	68.07	27.21
7	खुलताबाद	2000 – 2001	60.23	39.22
		2010 – 2011	65.47	34.74
8	कन्नड	2000 – 2001	70.11	29.91
		2010 – 2011	67.00	33.00
9	सिल्लोड	2000 – 2001	82.00	20.00
		2010 – 2011	76.02	23.98

विश्लेषण –

औरंगाबाद जिल्ह्यातील वाढती लोकसंख्या हा कृषीभूमी उपयोजनातील व औद्योगीकरणातील महत्वाचा घटक आहे. कारण या लोकांद्वारे या जिल्ह्यातील तेथे उपलब्ध असणा-या भूमी संसाधनाचा जास्तीत जास्त उपयोग होतांना दिसून येतो. कोणत्याही प्रदेशातील तेथील भूमीचा विकास लोकसंख्येवर अवलंबून असतो तेथे उपलब्ध होणा-या संसाधनाचा फायदा तेथील लोकांनाच होतो अशा प्रकारे वेगवेगळ्या संसाधना मध्ये लोकसंख्या हे एक सर्वात महत्वाचे संसाधन असते त्यामुळे एखाद्या प्रदेशातील लोकसंख्या हे तेथील महत्वाचे संसाधन असते.

सर्व संसाधनामध्ये लोकसंख्या हे महत्वाचे संसाधन आहे. व काही लोकसंख्या क्षेत्रीय अभिव्यक्ती असल्याने लोकसंख्येचे वितरण व त्या अनुषंगाने भूमीच्या उपलब्धतेची क्षेत्रीय तुलना काळानुसार बदलत जाते. त्यामध्ये जर बुद्धिजीवी लोकसंख्या असेल तर त्यांचा फायदा समाजाला होतो व एकुण राष्ट्राला होतो. त्यावरून भूमी उपयोजन योग्य प्रमाणात होतांना दिसून येते.

सामाजिक व सांस्कृतिक वैशिष्ट्यांचा अभ्यास तसेच औरंगाबाद जिल्ह्यातील लोकसंख्या संरचनेचे अध्ययन भूमी उपयोजना करीता महत्त्वपूर्ण आहे. औरंगाबाद जिल्ह्याचा आर्थिक विकास व विकासासंबंधीची पार्श्वभूमी जिल्ह्यातील शैक्षणिक साधन संपत्ती व लोकसंख्येचे स्वरूप यावर अवलंबून असलेले दिसून येते.

काळानुरूप प्रत्येक घटकांत बदल होतांना दिसून येते त्याच प्रमाणे औरंगाबाद जिल्ह्यातील ग्रामीण व नागरी लोकसंख्येच्या प्रमाणांमध्ये बदल झालेला आहे. वाढत्या लोकसंख्येमुळे भूमी उपयोग सुध्दा गतीमान झालेल्या आहे.

सारणी क्रमांक - 1

औरंगाबाद जिल्हा तालुकानुसार ग्रामीण नागरी लोकसंख्या प्रमाणातील बदल.

अ.क्र.	तालुका	जनगणना वर्ष	जंगलव्याप्त क्षेत्र टक्के	निव्वळ लागवडी खालील क्षेत्र	लागवड योग्य उपलब्ध नसलेले क्षेत्र टक्के	इतर आणि पडीत जमीन टक्के
1	औरंगाबाद	2000 - 2001	2.07	60.03	22.87	14.13
		2010 - 2011	2.00	57.15	27.85	13.10
2	पैतण	2000 - 2001	10.99	72.56	9.86	06.57
		2010 - 2011	09.98	62.71	19.74	07.54
3	सोयगांव	2000 - 2001	12.54	71.12	05.14	10.67
		2010 - 2011	13.51	75.64	05.46	05.36
4	फुलंब्री	2000 - 2001	11.10	74.46	07.77	07.67
		2010 - 2011	12.27	72.29	06.22	04.22
5	वैजापूर	2000 - 2001	4.99	76.33	09.86	08.82
		2010 - 2011	3.80	75.01	10.08	11.11
6	गंगापूर	2000 - 2001	7.25	77.75	10.36	04.64
		2010 - 2011	6.27	73.42	17.27	03.04
7	खुलताबाद	2000 - 2001	12.55	64.47	16.25	06.73
		2010 - 2011	10.67	62.14	15.13	12.06
8	कन्नड	2000 - 2001	10.69	78.12	05.46	05.73
		2010 - 2011	09.60	74.10	04.22	12.08
9	सिल्लोड	2000 - 2001	7.74	62.71	12.83	16.72
		2010 - 2011	5.07	63.22	11.27	20.44

माहिती संकलन :-

औरंगाबाद जिल्ह्याचे आर्थिक व सामाजिक समालोचन सांख्यिकीय कार्यालय औरंगाबाद. वाढत्या लोकसंख्येनुसार त्यांच्या गरजा ह्या दिवसेंदिवस वाढतच जातात अन्न, वस्त्र व निवारा ह्या मानवाच्या मूलभूत गरजा आहे. ह्या पूर्ण करण्यासाठी मानव प्राणी हा सतत प्रयत्न शिल असतो या मधुन भूमी उपयोजनात बदल होतांना दिसुन येते लोकसंख्येच्या आवश्यकते नुसार वसाहतीचा विस्तार, रस्ते, पायवाट, पाणी पुरवठा योजना, उद्योग व्यवसायासाठी आवश्यक अतिरिक्त भूमी या करीता दलदलीत स्वरुपाची व पडीत जमीनीच्या प्रमाणात घट झालेली आहे.

वाढत्या लोकसंख्येमुळे वसाहती करीता व त्यांच्या व्यवसायाकरीता होतांना दिसुन येत आहे. औरंगाबाद शहरांचा विस्तार बघता फार मोठ्या प्रमाणात झपाट्याने विस्तार होतांना दिसुन येतो. बाहेरील देशाकडुन अनुदान घेवुन औरंगाबाद मध्ये मोठ मोठे उद्योग व्यवसाय स्थापन केले जात आहे. आलीकडच्या काळात मेट्रो सिटी म्हणुन ओळखले जात आहे. परंतु या सर्वांचा परिणाम हा शेती व्यवसायावर होत आहे शेतीयोग्य जमीनीवर हे उद्योग व्यवसायाच्या वापराकरीता अतिरिक्त भूमीच्या आवश्यकतेची पूर्तता लागवडी खालील क्षेत्राकडे किंवा जंगल मापन क्षेत्राकडे अतिक्रमण करुन त्याची तहान भागवली जाते. यामुळे पर्यावरण विशय समतोल न राहता असमतोल निर्माण झालेला आहे व याचे परिणामास मानवाला समोरे जावे लागत आहे. योग्य तो बदल होणे आवश्यक आहे कारण वाढत्या लोकसंख्येनुसार योग्य भूमी उपयोजन साधले नाहीतर समाजात विषमता निर्माण होउ शकते व सामाजिक स्तरावर मानसिक विभाजन होउन जीवन विषयक अस्थिरता निर्माण होण्याची शक्यता असते. यावरुन लोकसंख्या आणि योग्य भूमी उपयोजन परस्पर संबंधीत आहे. हा संबंध भूमी उपयोजन परस्पर संबंधीत आहे व संबंध औरंगाबाद जिल्ह्यातील लोकसंख्या व भूमी उपयोजनाच्या प्रारुपावरुन स्पष्ट होतो. भौगोलिक रचनेनुसार भूमी उपयोजनाला चालना मिळतांना दिसुन येते. औरंगाबाद शहरांची तालुका यांची वाढती उपयोजन क्षमता इतर तालुक्यांची वाढती उपयोजन क्षमता इतर तालुक्या पेक्षा अधिक आहे. त्यास कारणीभूत असलेले घटक अनेक आहेत.

निष्कर्ष :

- 1) औरंगाबाद जिल्ह्यांची ग्रामीण लोकसंख्या अधिक आहे.
- 2) वन विभागाकडे जमीनीची उपलब्धता नसल्यामुळे जंगल व्याप्त क्षेत्रात वाढ करण्यासाठी जमीनीची उपलब्धता होत नाही.

“औरंगाबाद जिल्ह्यातील लोकसंख्या वाढीमुळे भूमी उपयोगात झालेल्या बदलाचा भौगोलिक अभ्यास ”

- 3) औरंगाबाद जिल्ह्यातील भौगोलिक क्षेत्रामध्ये जंगल व्याप्त क्षेत्रफळाचे प्रमाण 33 टक्के पेक्षा कमीच आहे.
- 4) वाढती लोकसंख्या लक्षात घेता प्राथमिक गरजा पूर्ण होत नाही.
- 5) औरंगाबाद जिल्ह्याची भौगोलिक रचना लक्षात घेता डोंगराळ भाग सोडल्यास पडीत जमीनीचे प्रमाण कमी आहे.
- 6) पडीत जमीनी उत्पादनाक्षम व्हावे यासाठी शासनाने विशेष कार्यक्रम राबवणे आवश्यक आहे.
- 7) शहरी व ग्रामीण लोकसंख्यात फारमोठी तफावत आहे.
- 8) भूमी उपयोगामध्ये नैसर्गिक समतोल साधला जात नाही.
- 9) उद्योग धंदे यांना प्रधान असल्याचे दिसते.

उपाय :

- 1) भूमी उपयोगामध्ये नैसर्गिक समतोल ठेवणे गरजेचे आहे.
- 2) एखाद्या प्रदेशाचे भूमी उपयोग करताना जी.आय.एस. तंत्रज्ञानांचा वापर करावा.
- 3) कायद्याची योग्य अंमलबजावणी करण्यात यावी.
- 4) भूमी उपयोगा संबंधित समाजात जागृकता करणे.

संदर्भ :

- 1)Aurnachalam B. Maharashtra A.R. Sheth and Co. Letuoational Publishers Bombay 1967.
- 2)Chandana R.C. A. Geography of population Kalyani Publishers New Delhi, 1996
- 3)Ghosh B. N. Fundamentals of population geography, Streling publishers private Limited, new Delhi, 1987.
- 4)Dr. jainedra Kumar, 'Land use Analysis'.
- 5)Kellogg C. E. (1950) 'Food soil and people'
- 6)Herskovits M. (1948) man and his work

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- * International Scientific Journal Consortium Scientific
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net